

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Harmadik közlemény.

VI.

Hadszervezés és felszerelés.

Gyalogság, lovasság. — Ágyu, puska. — Hadi költség. — Pénz. — Állami ellátás. — Tartaléktöke.

Zrinyi gyakran megemlékezik munkáiban a hadszervezésről, hadi rendtartásról és a had felszereléséről. Hogy idevágó eszméire és tervezetének részleteire mily befolyással volt Machiavelli, kellő szakismeret híján nem ítélném meg. Nem bocsátkozom tehát e kérdés részletes tárgyalásába, csakis azon főbb pontokat emelem ki, melyeknek hasonlósága vagy különböző volta a laikusnak is szemébe tűnik, vagy a melyekről jeles hadi írók már véleményyt nyilvánítottak.

Rónai Horváth Jenő a »*Tábori kis Tractá*«-hoz fűzött megjegyzéseiben megemlíti,¹ hogy Zrinyi szervezetében a gyalogság két-, sőt háromannyi mint a lovasság, a mi azon időbeli magyar hadseregeket tekintve, melyekben a lovasság tömege mellett igen csekély a gyalogosok száma, nagy haladás, nagy reform.

Hogy Zrinyi erre nézve is Machiaveli tanítványa, már csak abból is világos, hogy a nemzeti hadsereg s az általános hadkötelezettség eszméje szükségképen maga után vonja a gyalogságnak elismerését.

Machiavelli az *AdG*-ban s a *Discorsi* ban mindúntalan hangoztatja, hogy a gyalogság a hadsereg lelke (*le fanterie sono il nervo dell' esercito*);² egyes vidékeken, hol nagy pusztaságok vannak és nomád népek tanyáznak, például Ázsia némely részeiben, hasznosabb lehet a lovasság a gyalogságnál, de nálunk, Európában, csak inkább a vidék és ellenséges had megismerésére, gyors kicsapásokra, néha a gyalogság támogatására s a megfutamított ellenség üldözésére szolgál; a csatát azonban a gyalogság

¹ Zrinyi *Hadt. munkái* 397. l.

² *Mach. AdG.* VII. könyv, 294 l. — *Disc.* II. k., XVIII. fej. 317 l.

³ *Mach. Disc.* II. k. XVIII. fej. 317 l.

dönti el.³ S ezt annyiszor és oly határozottan ismétli Machiavelli, hogy nagytekintélyű hadi írók is elismerik és megbámulják ezt a modern taktikushoz illő felfogást.⁴

Castruccio Castracani című politikai és hadtudományi regényét is azért írja Machiavelli, hogy megmutassa, mennyivel többet ér a gyalogság a lovasságnál.

Zrinyi véleményének kifejlődésére, úgy látszik, a *Discorsi* II. könyvének XVIII. fejezete⁵ hatott leginkább, a mit a következő egybevetésből láthatunk:

»Hogy a gyalogság jobb a lovas-
»ságnál, máshun is mondtuk, de
»mivel ebben az mi magyarunk
»között nagy fogyatkozás vagyon,
»mégis egynehány szót mondok.
»Az lovas erdős helyen nem jó,
»hegyes, köves helyen nem jó, min-
»den kicsin árok annak tartalékja,
»minden kicsin patak hatalmát meg-
»gátolja; egy szóval, sohol nem
»veheted annak hasznát, hanem sík
»mezőn és lovas ellenség ellen...
»Mivel szállod meg az várakat? a
»lovassal-e? Kivel mensz ostrom-
»nak? talám a lovakon? Továbbá,
»ha megharcolsz, a lovasod meg-
»verettetik és elszéled, miképpen
»fogod hamar öszveszerezni? holott
»egy tikmonysültig ő elfut fél
»mér földet. De a gyalogot minden-
»kor ismét újabbban megrendelhetni,
»és ha egy kevéssé elszakadnak is,
»egy kiáltással öszvehívhatni és is-
»mét harcolhatni, holott a lovas
»elhagy s elfut.« *Zr. Centur.*
342—3. l.

»A gyalogos sok olyan helyre
»mehet, a hová a lovas el nem jut-
»hat: a gyalogost meg lehet taní-
»tani, hogy csatarendben álljon és
»hogy kell helyét ismét elfoglalnia,
»ha szétzavarják; a lovasok ellen-
»ben csak nehezen tartják meg a
»csatarendet s ha megzavarták őket,
»lehetetlen ismét rendbe állítani...
»És az olasz fejedelmek bűnei közt,
»kik Olaszországot az idegenek rab-
»szolgájává tették; nincs nagyobb,
»mint az, hogy erre a dologra eddig
»alig ügyeltek és minden gondju-
»kat a lovas hadakra fordították...
»A ki jól fegyelmezett gyalogságot
»akar meg verni, szükséges, hogy
»még jobban fegyelmezett gyalog-
»ságot állítson vele szembe, mert
»máskülönbön biztos a veresége.«
Mach. Disc. II. k. XVIII. fej. 316,
317, 321 l.

Hasonlóképen a Machiavellitől nyert hatásnak tulajdonítható az is, hogy Zrinyi nem sokra becsüli az ágyukat, sőt még a puská ellen is elegendőnek tartja a gyors támadó előnyomulást és kézi túsát

³ Jähns, porosz tábornoki vezérőrnagy, így ír róla: »Wenn man diese Sätze liest, so glaubt man einen Theoretiker aus unsern eignen Tagen zu hören.« (Max Jähns, *Machiavelli als militärischer Techniker*, Die Grenzboten, 1881. — Idézve Villariból, III. köt. 81—82. l.)

⁵ A fejezet címe: »Come per l'autorità de' Romani e per l'esempio della antica milizia, si debbe stimare piu le Fanterie, che i Cavalli.« »Hogy a rómaiak s a régi hadak példájából a gyalogságot többre kell becsülni a lovasságnál.«

»Az akkori lőfegyvereket tekintve — mondja Rónai Horváth¹ — e vélekedés teljesen igazolt.«

»A lövészerszámnak nincsen anynyi haszna, mint a híre és rettenetessége. Nem szólok a várak megvétele felől; tudom, hogy olyan helyen szükségesek; csak a mezőn való ütközésekről szólok. Némelek az ágyúban vetik minden reménségeket, holott igen csalatkoznak abban... Mert az ágyúkat három formán helyezhetjük el: vagy a sereg előtt, vagy a seregek között, vagy oldalt. Mindenképen csak magunknak ártunk vele. [Zrinyi részletesen megokolja ezt az állítását.]... A kapitány ne adjon időt az ellenségnek, hanem gyorsasággal menjen rá s ezzel még a kézipuskának is elveszi hatalmát.« *Zr. Centur:* 344—5.

»Ha a török győzelmet aratott »tüzérsége segítségével, csak úgy »történt, hogy az ellenséges lovas-»ságot a szokatlan zaj megrémítette.« *Mach. Disc.* II. XVII. 314. l.

»Ha kézi tusára kerül a dolog, »napnál is világosabb, hogy sem a »nagyobb, sem a kisebb lövőfegy-»verek nem árthatnak. Mert ha a »tüzérség elől van, foglyoddá lesz; »ha hátul van, nem téged, hanem »saját csapatait üldözi; ha oldalt »áll, nem sebesíthet meg oly mó-»don, hogy rá ne mehess, a mely »esetben a fentmondott eredmény »következik be.« *Mach.* u. o. 313. l.²

*

A hadseregnek, a hadviselésnek költségeit bárhonnán is elő kell teremteni: — »A szegény vitéznek a parasztembert kell rontani, »ha nincs mit enni s mivel ruházkodni; melyre nézve jobb a vitéz-»nek kevés pénz adni.«³ »... Hogy a szegényeket, úton járó-»kat ne nyomorgassák, meg kell adni a magukét.«⁴ »... Kevés »pénnz kellene főképpen gyalognak szükségére, ... mert ingyen »senki sem szolgál örömet.«⁵

Ne mondja senki, hogy szegény az ország, nincs pénzünk, mert könnyen bebizonyítható, hogy vagyon.

»Mikor Mahumet török császár »Constantinápoly ellen készült volna, »sehol sem találának az görögök »költséget kivel hadat s segítséget »fogadhattak volna, de mikor a »törökök megvették vala a várost,

»Közületek bizonyára sokan emlé-»keznek még rá, hogy midőn a »török Konstantinápolyt fenyegette, »a császár előre látta a veszedelmet »és nem lévén elegendő pénze, »magához hívatta a polgárokat és

¹ *Zr. Hadtud.* munkái 333 l.

² A fejezet címe: »*Quanto si debbono stimare da gli eserciti ne'pre-senti tempi le artiglierie; e se quella opinione che se ne ha in universale: è vera:* Mennyire becsülje a sereg napjainkban a tüzérséget és hogy mennyiben »helyes az e felől általánosn elterjedt vélemény.«

³ *Zr. Táb. k. Tr.* 374. l.

⁴ *Zr. Sir. Pan.* 276. l.

⁵ *Zr. Tör. Áf.* 99. l.

»annyi kénccset találának benne,
 »hogy az egész török hadnak,
 »annyi sok ezer embernek elég vala
 »töltözésére. Ne járjunk mi is így;
 »mert ha a török Magyarországot
 »mind megveszi, bizony talál ő
 »benne ezüstöt, aranyat, rezet, va-
 »sat és mindent. Vegyük elő vala-
 »hun vagyon, ha az oltáron is...
 »mert az Isten nevéért akarunk vele
 »élni.« *Zr. Tört. Áf.* 113. 1.

»előadta a veszedelem nagyságát
 »s az orvoslás minéműségét: ezek
 »azonban csak nevettek rajta.
 »Jöve az ostrom. Azok az urak,
 »kik előbb kevésre becsülték uruk
 »intő szavát, a mint meghallották
 »a falaik alatt álló ágyuk böm-
 »bölölését és látták a nyugtalan,
 »harczvágytól égő ellenség seregé-
 »nek közeledtét, ölben hordva a
 »rakás pénzeket, sírva futottak a
 »császárhoz, a ki azonban elker-
 »gette őket, mondván: menjetek
 »meghalni ezzel a pénzzel, miután
 »nem akartatok nélküle élni . . .
 »Mások a szomszédjuk kárán is
 »okulnak, ti meg a magatokén sem
 ». . . *Machiavelli, Discorso sulla
 Provisione del danaro* Villariból
 idézve. I. 435. 1.¹

A költségekhez Zrinyi szerint hozzá kell majd járulniok azoknak a falvakkal is, melyeket a töröktől a nemzeti hadsereg segítségével visszafoglalnak, még pedig úgy, hogy a nemzeti czélra a török uralom alatt fizetett adójuk felét fizetnék. (*Tör. Áf.* 115. 1.) Jól mondja Rónai Horváth Jenő, hogy ez a javaslat az előbbivel együtt nemest nemest egyaránt megadóztatott volna. Ez lett volna az első rés a rendi alkotmányon. »Még gondolatnak is rettenetes lehetett ez eszme ama korban.«²

Ily javaslatot csakis Machiavelli s a korabeli olasz írók tanítványa tehetett, kik a szabadságot az összes polgárok egyenlőségében látják. Guicciardini, a jeles politikai és történetíró, kinek művei szintén megvoltak Zrinyi könyvtárában, még a firenzei nagy tanácsba is be akar vinni legalább kettőt azok közül, kiknek a törvény szerint nemhogy szenvedő, de még cselekvő választójoguk sincs, hogy így a tanács tagjai a részrehajlástól jobban tartózkodjanak.³ Ennek a szabad szellemnek a lehellete érintette Zrinyinek arcát: ezért tűnik fel neki oly természetesnek, hogy a polgári kötelességeket az összes polgárok viseljék.

»*Pecunia est nervus belli*« — azt mondja Zrinyi az Áfium-

¹ Ez újabb bizonyíték arra nézve, a mit már fentebb is említettem, hogy Zrinyi kézirati példányban ismerte Machiavellinek ezt az 1822-ig kiadatlan beszédét.

² Rónai Horváth Jenő, *Zrinyi Hadtud. munkái* 130 l.

³ *Villari* II. 251 l.

ban.¹ Machiavelli a *Discorsi* II. könyvének X. fejezetében² azt bizonyítja, hogy Quintus Curtiusnak e közmondássá lett állítása téves. Nem a pénz a háború lelke, hanem a vitéz emberek s a fegyver. »Kroesus, Lydia királya — úgymond Machiavelli — megmutatta rengeteg kincseit az athenaei Solonnak és megkérdezte tőle, mit vél hatalmáról; Solon azt felelte, hogy ez a kincs semmit sem bizonyít hatalmára nézve, mert nem arannyal, hanem vassal szoktak hadakozni és hogy esetleg jöhet valaki, a kinek több a vasa, mint neki és elveheti tőle az aranyat. Ezenkívül, midőn nagy Sándor halála után a francziák [gallok] nagy számban Görögországba és onnan Ázsiába vonultak és a francziák szónokokat küldtek Macedónia királyához, hogy bizonyos egység ügyében tárgyaljanak vele, ez a király, hogy hatalmát fitogtassa, rengeteg sok aranyat és ezüstöt mutatott nekik; mire a francziákban oly erős vágy keletkezett az arany elragadására, hogy megszegették a már előbb megállapított békét . . . A velenceiek csak nemrégiben tele kincstáruk ellenére elvesztették egész államukat, a nélkül, hogy kincseik megvédték volna őket.

»Tehát non est nervus belli pecunia — úgymond Zrinyi is az »Aphorismákban³ — hanem vitéz emberek és fegyver; a pénz nem »mindenkor talál embert és nem »mindenkit, de a fegyveres ember »megtalálja őket, Ergo: nervus belli »sunt milites.«

»Ezért mondom — így folytatja »Machiavelli — hogy nem az arany »a háború lelke [mint általánosan »vélik], hanem a jó katonák; mert »az arany nem mindenkor találja »meg a jó katonákat, de a jó katonák mindig megtalálják az aranyat.«⁴

»Az emberek, a fegyver, a pénz, »és a kenyér a háború lelke; de »e négy közül az első kettő a szükségesebb; mert az emberek s a »fegyver megtalálják a pénzt és »kenyeret, de a kenyér és a pénz »nem találják meg az embereket és »a fegyvert.« *Mach. AdG.* VII. könyv, 292 l.

Hogy a katona sorsa betegség, megsebesülés, vagy szolgálatra való képtelenség esetére is biztosítva legyen s koldúlni, lopni ne kénytelenítség, Zrinyi Machiavelli nyomán azt ajánlja, hogy

¹ *Zr. Tör. Af.* 113 l.

² »*I danari non sono il nervo della guerra, secondo che è la comune opinione*: Nem a pénz a háború lelke, mint a hogy általában vélik« (Fejezetczím.)

³ *Zr. Aphor.* 325 l.

⁴ *Mach. Disc.* II. k. X. fejezet 276 l. *Dico per tanto non l'oro (come grida la comune opinione) essere il nervo della guerra, ma i buoni soldati; perchè l'oro non è sufficiente a trovare i buoni soldati, ma i buoni soldati sono ben sufficienti a trovar l'oro.*«

a katona fizetésének egy része visszatartatván, számukra megőriztessék és összegyűjtessék:

»Azt is akarnám, hogy minden
»zászló aljának egy kincstartója
»volna és hogy legalább nyolczadik részét ne adnák meg pénzből
»a vitéznek, hanem ott deponáltatnék, mert ha mind oda adjuk
»is neki, mind elkölti, de ha in conservatorio lesz, egynehány esztendőre ha meggyülekszik neki,
»sok szükségét érhetné be vele,
»azonban ha rabság, ha betegség, ha sebek megnyomnák, volna mit elővenni.« *Zr. Tör. Áf.* 99. 1.

»Egy másik dolgot is jól megfontolva cselekedtek a régiek [a rómaiak], hogy a zsoldnak harmadrészét mindig deponálták a zászlótartónál és ezt csak a háború végén adták át az illetőnek.
»Ezt két okból cselekedték: Először, hogy a katona tőkét gyűjtjön, mert a vitézek többnyire fiatalok és gondtalanok lévén, mentül több a pénzük, annál többet költenek hiábavalóságokra. Másodsor, mert annak tudatában, hogy ingó jószáguk a zászló körül van, jobban gondját fogják viselni a zászlónak és nagyobb elszántsággal fogják megvédelmezni.« *Mach. AdG.* V. könyv, 207—8. 1.

VII.

Küzdelem a Machiavelli pogányságával.

Örök földi hír. — Virtus. — Zrinyi pogány jelmondata. — Machiavelli vallásos felfogása. — A szerencsébe vetett pogány hit. — Mátyás király szerencséje. — Zrinyi küzdelme. — Keresztény felfogásának diadala.

Petrarca idejétől kezdve a vértanuk már nem túlvilági üdvösségért, hanem örök földi hírért, dicsőségért mennek a halálba.¹ Zrinyi »Szigeti Veszedelmében« a hőst a mennyországban angyalok, cherubinok várják és Isten jobb kezére állatják, hol örökös vigasság lesz része; ennél azonban még fényesebb jutalmat ígér neki a feléje hajló feszület:

»De hogy még fényesebb korona fejedet
»Tisztelje. im néked adok ily kegyelmet:
»Mártiromságot fogsz pogánytul szenvedni

— — — — —
»De az te fiad György támasztja nevedet,
»Felserkenti fénynyel tündöklő nevedet,
»Mint phoenix hamuból költi nemzetségét:
»Úgy okossággal ez megtartja hiedet.«²

Az örök földi hír tehát Zrinyi szerint is fényesebb korona még a túlvilági üdvösségnél is. A vitézségnek — Zrinyi szerint —

¹ *Villari.* I. 93. 1.

² *Szigeti veszedelem.* II. é. n. 82, 83, 86. versszak. Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz kiadása.

nincs is egyéb célja, csak »az jó hírnév.« »A ki vitézséget űz... az ő vége és célja nem más... az jó hírnél névnel.«¹
 »Az vitézség azért szép, hogy jó hírt nevet szerez az embernek.«²
 »Az ember jó híre neve... örökös legyen.«³ »A ki becsülettel
 »meghalni kész, dicső neve örök s egekig hatol; de a ki árván,
 »szégyennel pusztul el, híre neve megsemmisül.«⁴ »De a ki így
 »kimúl, neve fennmarad, míg a folyók kiapadnak s a dal elenyé-
 »szik.«⁵

Machiavelli szerint is örök hír, dicsőség a vitéznek osztályrésze; a vitézség méltóvá teszi az embert arra, hogy az istenek mellé helyezték.⁶ A legfőbb jó tehát emberre nézve az örökös földi hír. Ezt fejt ki az *Istorie Fiorentine* bevezetésében (*Proemio*) is, mondván: »Ezek a történetírók... [eljárásukkal] csak azt bizo-
 »nyították be, hogy nem ismerik eléggé az emberek abbéli ambi-
 »tíóját, hogy őseik nevét s a magukét örökkössé szeretnék tenni.
 »És nem emlékeztek arra, hogy sokan, dicséretes műveletekkel
 »nem tudva hírt nevet szerezni, aljas tettekkel igyekeztek hires-
 »ségre jutni.«

A *virtù* (lat. *virtus*) szó használatára nézve is a keresztény felfogástól való eltérést, a pogányságba való visszaesést tapasztalunk a *rinascimento* összes íróinál s így Machiavellinél is. A *virtus* Machiavellinél mindig egyértelmű a bátorsággal és energiával, még pedig akár jóra, akár rosszra vonatkozólag. A keresztény erénynek inkább a *jóság* nevet adja és nem becsüli annyira, mint a dicsőséggel járó pogány *virtust*.⁷

Zrinyi is így gondolkodik: »Én nem tudom miképen azt a
 »szót magyarul nevezni: *virtus*, maga annélkül semmik vagyunk.
 »*Virtus* a vitézség, *virtus* az állhatatosság, *virtus* az okosság, egy
 »szóval minden jót teszen az *virtus*.«⁸ Másutt meg így szól:
 »Valamint a *disciplina*, az engedelmesség és a bátorság minden
 »közvitéznek szükséges *virtusok*, úgy az okosság, hadi értelem...
 »hadnagyoknak és vezéreknél szükséges attributumok.⁹

És megvan a *virtus* szó Zrinyinél is a rosszban megnyilatkozó erő és bátorság kifejezésére is, melyből a szónak mai közmagyarságunkban dívó gúnyos jelentése keletkezett: »hanem hogy
 »jobban ezeket az ott fen megírt *virtusokat* [erőszakoskodást, garáz-
 »dálkodást] szabadabbul üzhesse.«¹⁰

A földi hír és *virtus* dolgában tehát Zrinyi épúgy mint

¹ Zr., *Máty. kir.* 172. 1.

² Zr. *Aphor.* 270. 1.

³ U. o. 297. 1.

⁴ Zr. *Máty. kir.* 184. 1. (Horvát idézet).

⁵ Zr. *Máty. kir.* 184. 1.

⁶ Villari, II. 274. 1.

⁷ Villari, II. 274. 1.

⁸ Zr., *Aphor.* 298. 1.

⁹ Zr., *Discurs.* 210. 1.

¹⁰ Zr., *Tör. Af.* 94. 1.

Machiavelli a humanista műveltséggel telített kor pogány felfogását követi.

Ezzel ellentétben életbölcselete egyik sarkalatos elvének, a szerencse hatalmába vetett feltétlen bizodalmanak kifejlődésében Machiavelli pogányságával folytatott hosszas tusájáról tanuskodnak művei. Maga mondja, hogy életében semmin sem tépelődött annyit, mint ezen a »legnehezebb matérián«, mivelhogy ebből csinált magának symbolumot is.¹ »*Sors bona, nihil aliud*«: Jó szerencse kell, semmi egyéb, hogy az ember a harctéren, a politikai életben vagy bármiféle vállalkozásában boldoguljon.

Nemde különös, hogy a buzgó katolikus Zrinyi ily pogány elvbe veti hitét, ily pogány elvet választ jelmondásul?

Machiavellinél ez a felfogás természetes. Ha az olasz *rinascimento* pogány, Machiavellit pogányabbnak kell vallanunk valamennyinél. Valamint a humanisták, úgy ő is, nem vallástalan ugyan, de teljesen közömbös a vallás iránt. A középkor naiv hite széjjelfoszlott és a tétova keresésben nem találnak oly elvet, mely felfogásukat és cselekedeteiket a kellő irányba terelhetné. A régi latin írókból a végzetbe és szerencsébe vetett hitet merítik. »Sokan azt hiszik — úgymond Machiavelli — hogy e világnak dolgait a Szerencse és az Isten úgy kormányozzák, hogy az emberi okosság egyáltalában nem változtathat rajta semmit sem és hogy ilyenformán haszontalan dolog sokat törődnünk vele, hanem inkább bízzuk magunkat teljesen a sorsra. Ez a vélemény napjainkban nagyon elterjedt, mert láttuk és naponkint látjuk [Itáliában] a dolgoknak minden emberi számításon kívül álló nagy változását. Mindazonáltal . . . én azt hiszem, igaz lehet ugyan, hogy a Szerencse cselekedeteink felénk ura, de a másik fele nekünk marad, hogy többé-kevésbé magunk kormányozhassuk dolgainkat.«²

Zrinyi is olyanformán vélekedik mint Machiavelli: »Nincsen a szerencsének a mi munkáinkban annyi hatalma és annyi plenipotentiája, hogy az eszes embereknek és értelmeseknek semmi része benne ne maradjon.«³ De ő szerinte az okos hadnagy cselekedeteinek nem fele, hanem csak tizedrésze tüggy a szerencsétől, a többi kilencz mind »okbul és jóbul legyen.«⁴ Máshelyt ismét

¹ *Zr. Discurs.* 222. 1.

² *Mach. Pr.* XXV. fejt. 324. 1. A fejezet címe: »*Quanto possa nelle umane cose la Fortuna, ed in che modo se gli possa ostare*: Hogy mily hatalmas legyen a szerencsének az emberi dolgokban és miképen lehessen szembe szállni véle.«

³ *Zr. Centur.* 350. 1.

⁴ *Zr. Aphor.* 313. 1. és *Discurs.* 225. 1. — *Rónai Horváth Jenő*, a Szerencséről szóló *Discursushoz* írt megjegyzéseiben kiemeli, mily érdekes dolog, hogy az új kor legnagyobb hadvezére, Napoleon, nemcsak hogy osztja e nézetet, de még messzebb megy: »Egy vállalat már akkor is jól van tervezve — mondja Napoleon — ha a siker két harmada számításon és egy harmada a véletlenen alapszik. A ki a háborúban a véletlennek, a szerencsének tért engedni nem akar, annak tanácsolható, hogy inkább soha semmibe ne kezdjen.« — Talán fölösleges is megjegyeznünk, hogy a nagy Napoleon felfogása azért egye-

azt mondja, hogy »az a dolog nagyon jól cselekedve, a melynek »hat része okokhoz van kötözve, négye [pedig a szerencsére van »bizva].«¹

Machiavelli szerint az erőszakosak szerencsésebbek az alázatosaknál. »Ezért azt hiszem — úgy mond — jobb erőszakosnak mint alázatosnak lenni, mert a szerencse női személy és ha »uralkodni akarsz fölötte, ütni, lökdösni kell; és látható, hogy »inkább engedi magát az erőszakosaktól meggyőzteni, mint azoktól, kik hidegen bánnak vele. Ezenkívül nő lévén, jobban szereti »az ifjakat, mert ezek kevésbé alázatosak, sokkal hevesebbek és »nagyobb merészséggel parancsolnak neki.«²

Az ifjak Zrinyi szerint is jobban örvendenek »Fortuna istenasszony« kegyeinek mint az öregek, mert »az gyorsaság és merészség, úgy tetszik, egyeznek az szerencsével.«³

A kit a szerencse fatális occasióban felemel, ha van szíve nagy dolgoknak véghezvitelére és tehetsége a szerzésre, kész állapotot talál, úgyszólván vetve találja az ágyat.⁴ Ilyenek voltak Machiavelli szerint Mózés, Cyrus, Romulus, Theseus, a kiknek a szerencse alkalmat nyújtott, hogy a bennük rejlő virtust a törvényhozás és államalapítás terén kifejthessék⁵ és ilyen volt Borgia Caesar, a ki apja szerencséje folytán lett Romagna hercege és apja szerencséje letüntével fejedelemségét is elveszítette,⁶ továbbá *Castruccio Castracani*, a kinek példáján a szerencse azt akarta megmutatni, hogy nem az okosság, hanem ő, a szerencse az, a ki az embereket alacsony sorsból magasra emelheti.⁷

Zrinyi szerint ilyen volt a mi dicső Mátyás királyunk is: »A szerencse pórázon járt [Mátyás király mellett] és azt cselekedte véle az mit akart.«⁸ »Minden szerencsétlenségeket a Fatum »az ő életében megtarta és gátolta, hogy annál nagyobb veszedelemmel országunkra ereszhessen holta után.«⁹ »A háborúságokat a Fatum mind Mátyás szerencséjére hozta és fundálta.«¹⁰ »Az »Fátum [elkerültette Mátyással] az Attila gyalázatos vétkét, ki az »öcscsét Budát megölte; az Romulus istentelenségét, ki Remust

zik meg ebben és sok egyébben is a Zrinyi elveivel, mert Napoleon, valamint az új kor legtöbb nagy politikusa és hadvezére is, ép úgy mint Zrinyi, szintén Machiavelli tanítványai.

¹ *Centur.* 354. l. — Zrinyi a mondatot befejezetlenül hagyta. Alkalmassint későbbre halasztotta véleményének helyesbítését, a mi az Aphor. főttebb idézett helyén meg is történt.

² *Mach. Pr.* XXV. fejt. 328—329. l.

³ *Zr. Centur.* 352. l.

⁴ *Zr. Discurs.* 221. l.

⁵ *Mach. Pr.* VI. fejt. 75—76. l.

⁶ *Mach. Pr.* VII. fejt. 89. l.

⁷ *Mach. Castr.* Bevezetése.

⁸ *Zr. Máty. kir.* 183. l.

⁹ *U. o.* 180. l.

¹⁰ *U. o.* 142. l.

»agyonverte; más kegyetlensége [vette el tőle a bátyját], a Lászlót.«¹
 »Az ő fátuma [a Szilágyié, kit Mátyás nem szenyvedhet maga mel-
 »lett] közel van immár; török miatt rendeltetett az ő halála.«²
 Mátyás menyegzője alkalmával a török beütött Moldvába, »de
 »noha a királynak másuva fordult vala elméje, az ő szerencséje,
 »a ki holtig vele vala, most sem hagyá el.«³ »Nem csak Magyar-
 »országot tölté meg dicsősséggel ennek valahová mégyen a király-
 »nak fátumja, hanem a magyar szablyája mindenütt dicséretet és
 »jó hirt nevet hagyta.«⁴

De azért nagyon botorúl cselekednék, a ki tétlenül, össze-
 tett kezekkel várná, hogy a szerencse megragadja és felemelje.

»Aljas szü az, a ki teljességgel »Az a fejedelem, a ki teljesen
 »az ő [a szerencse] hatalmában »a szerencsére hagyja magát, el-
 »hadja magát.« *Zr. Centur.* 350. l. »pusztúl a szerencse változtával.«
Mach. Pr. XXV. fejj. 326. l.

Az embernek alkalmazkodnia kell a szerencsééhez;⁵ résen kell
 állni és megvigyázni, mikor közelít felénk⁶; ha ránk mosolyog,
 üstökös kell ragadni⁷ és serényen élni vele.⁸ Legyünk rajta, hogy
 el ne fusson előlünk;⁹ de ha mégis hátat fordítana, nem szabad
 elcsüggedni, nem szabad megijedni.¹⁰ Ha azonban látjuk, hogy a

¹ *U. o.* 145. l.

² *Zr. Máty. kir.* 146. l.

³ *U. o.* 161. l.

⁴ *U. o.* 173. l.

⁵ *Mach. Pr.* XXV. fejj. 326. l. és *Disc.* III, könyv, IX. fejj. 453. l.

⁶ »Nem igaz, hogy az okosok s a hazája és ura-szeretők nem lehet-
 »nek szerencsések, . . . mert . . . azokat az alkalmatosságokat, az kik óránként
 »jönnek, a ki nem okos, meg nem ismeri.« *Zr. Discurs.* 224. l.

⁷ »A vitéz, ha feléje jön a szerencse, el ne mulassa üstökét megkapni.«
Zr. Aphor. 255. l.

⁸ »Az kapitány, mely a maga szerencsését nem tudja megismerni és meg-
 »tartani mikor lehet, megérdemli a kárt és szégyent. Serényen kell hozzányulni
 »a szerencsééhez és nyitott szemmel, mert elrepül.« (*Zr. Aphor.* 319. l.) »A szeren-
 »csét nem járathatjuk a magunk akaratja szerint, de . . . az mesterséggel készen
 »várhatjuk mindenkor. Az szerencse szereti az mesterséget [furfangot] és az mes-
 »terség a szerencsét.« (*Zr. Centur.* 351. l.) »Nagy mesterség megismerni a jó
 »szerencsét, nem úgy mint az szerencsétlenséget . . . Boldog az a ki megisméri,
 »és van mind módja, s mind szíve, mind serénysege a megtartásában.« (*Zr.*
Centur. 352. l.) »Nemcsak maga volt Hannibal a ki hasznát nem tudta venni
 »a győzedelemnek; sokan vannak a mostani időben is, az kik . . . a győzedelem-
 »nek győmölcsét nem tudják megszedni.« *Zr. Discurs.* 212—213. l.

⁹ »Ezekkel [szorgalmatosság-, fáradság- és vigyázással] kényszerítették a
 »szerencse, hogy ne fusson el előtünk« (*Zr. Discurs.* 199. l.). — »Elrepül a
 »szerencse, vitézek, ha hamar nem követitek és megúnja azt a ki ötlet megúnja«
 (*Zr. Aphor.* 292. l.). — »A titok a kulcsa annak a ládának, a hol a szerencséd
 fekszik. Ne vesztésd el tehát azt a kulcsot, mert ha ellenség kezébe kerül, ő
 sáfárcodik ládádból a te szerencséddel« (*Zr. Aphor.* 277. l.).

¹⁰ »Ha hátat mutat a szerencse, nem kell megfélemleni; akkor válik meg
 »az ember vitézsége; vesse meg a halált és erre a resolutiora Isten nyakon fogja
 »a szerencsét, és oda küldi neki« (*Zr. Aphor.* 255. l.). — »A bátor szív a sze-
 »rencsét meggyőzi és nem fél tőle« (*Zr. Aphor.* 317. l.). — »Ha a kapitánknak

szerencse konokul ellenünk szegült, ne erőltessük a dolgot.¹ Vesz-
tébe rohan, ki a szerencsében elbízta magát,² mert ez az ember
kiállhatatlanná, gyűlöletessé teszi, minek következtében a szerencse
rögtön hátat fordít neki.³

Mert van valami iszonyú, valami rettenetes a szerencsében,
a végzetben.⁴ Van valami kérlelhetetlen pogányság, valami kegyet-
len igazságtalanság benne. Hogy az ember a maga szerencséjét
felebarátjának botlására, a más romlására építse! *Stultitia unius
est felicitas alterius.*⁵

Hisz az evangelium szerint felebarátunkat ép úgy kell szeret-
nünk, mint önmagunkat. És mi mégis, a helyett, hogy a vesze-
delemre keresztényi szeretettel előre figyelmeztetnők az áldozatot,
számítással, önző vágygyal ráesünk s a botlás bekövetkeztének
pillanatában serényen felhasználjuk az alkalmat, mert máskülönben
nem boldogulhatunk.

Zrinyi vallásos meggyőződése, keresztény érzése heves tusára
kel az eszmékkel; azért mondja, hogy ez »a legnehezebb matéria,
a kin élete folyásában törődött.«⁶ »Az a vak istenasszony, kinek
»Fortuna nevet adtak, csak philosophusoknak álma; a mi keresz-
tény hitünk ezt elrontotta, mert elrontotta a bálványozást.«⁷
És mégis hinnünk, biznunk kell a szerencsében, mint magában az
Istenben, mert a ki nem hisz benne, sohasem boldogul. »Az sze-
rencse ugyan kívánja azt, hogy az ember néki tulajdonítsa jó
»állapotját és szerencsés történetét, és a ki néki nem tulajdonítja,

»első szándékja semmiben mégyen is, ne hagyja abba, gondolja meg, hogy egy
»óra ilyen, másik amolyan, egyik szerencsétlen, a másik szerencsés« (Zr. *Aphor.*
267. 1).

¹ »Tudja az ember magát segíteni az szerencsétlenségben . . . Tudjon
»ne tusakodni az ellenkező fatummal« (Zr. *Discurs.* 215. 1.). — »A szerencse
»egyáltalában senkitől függni nem akar, és senkitől erőszakot nem szenyved«
(Zr. *Centur.* 350. 1.).

² »Nem kell elbiznunk magunkat
»a szerencsés történetekben és nem kell
»meglankadnunk az szerencsétlenekben,
»mivelhogy gyakorta szokott az állapot
»megváltozni.« Zr. *Centur.* 346. 1.

»A jó szerencse is árt az embernek,
»az ki nem él vele bátran« Zr. *Aphor.*
290. 1.

»Az erős respublicák és a kiváló
»emberek minden szerencsében megör-
»zik lelkinyugalmukat és méltóságukat.«
Mach. Disc. III. k. a XXXI. fej. czíme.
»Igy aztán a szerencsének nincs ha-
»talma fölöttünk.« U. o. 533. 1.

»A szerencse elvakítja az emberek
»lelkét, ha azt akarja, hogy tervének
»ellen ne tudjanak szegülni.« *Mach.*
Disc. II. a XXIX. fej. czíme.

³ *Mach. Disc.* III. könyv, XXI. fej. 533. 1.

⁴ Mert valami [bárm]i vagy on a szerencsében iszonyú, valami [bárm]i
a halálban rettenetes, által kell látni a vitéz embernek . . . és nem succumbál[ni].«
Zr. Aphor. 248. 1.

⁵ *Zr. Discurs.* 222 - 223. 1.

⁶ *Zr. Discurs.* 222. 1.

⁷ U. o. 218. 1.

»megháborodik vele. Hiszem, csuda szó az, hiszem álmhoz hasonló, »s mégis példája vagyon, kinek okát adni nem tudjuk.«¹

Mi lehet tehát ez a rejtélyes hatalom?

Eleinte az isteni gondviseléssel azonosítja: »Adjunk regulákat »a hadakozásnak, értsük a vitézséget, legyen olyan bátor szivünk, »mint az oroszlánnak, de mindezekkel együtt megtébolít az minden- »ható: az az eszköz által, kit mi Szerencsének hívunk . . . »Ez az ő megfoghatatlan providentiája, a kit Fátumnak mondanak »emberek.«²

De később, a *Szerencséről* szóló gyönyörű discursusában még tovább megy Zrinyi. E világon minden Isten rendeléséből történik. Isten rendelése, »hogy az erősebb és hatalmasabb meg- »győzze az erőtlenebbet és uralkodjék rajta.«³ Isten akaratát és útjait azonban mi véges emberi eszünkkel fel nem foghatjuk; ezért történik, hogy »Ennek a szerencsének lábához nem minden- »kor vagyon kötve az Igazság és szent szándékok, mert az Isten »hatalmassága nem mindenkor áll ellent a hitetlen és igazság ellen »való tanácsoknak. Sokszor az pogány török meggyőzi a kereszt- »tyén seregeket.«⁴

De azért ne higyjük, hogy ölbe tett kezekkel keil ezt a szerencsét, Isten akaratának bekövetkeztét várnunk. Mi Istentől szabad akaratot nyertünk, ezzel kell részünkről hozzájárulni Isten kegyelmének elnyeréséhez: »Némelyek kinevetik azokat, a kik a szerencsében bíznak, mások meg ölberakott kezekkel mindent a szerencsétől várnak. Bizonyára botlik mind a két rész. Ha a kettő között váiaasztani kellene, akkor jobb az elsőekkel tartani, mert ezek szorgalmatosak és ha a szerencse feléjük mosolyog, meg tudják ragadni, az utóbbiak ellenben minden körülmények között tétlenek lévén, szerencsétlenségüket csak önmaguknak tulajdoníthatják.«⁵ »Az »Istennek kezében vagyon [a szerencsének] az üstöke, oda teszi »a hová akarja; nem akarja penig máshová, hanem az ki maga »is segíti magát, *juvat juvantem*.«⁶

Igy lesz aztán a szabad akarat ereje folytán »*quisque suae fortunae faber*.«⁷ Így történik aztán, hogy a »jóságos cselekedetek, a jó hír, becsület, tisztesség szerzik meg az embernek a szerencsét.⁸ Így nemesül meg nála a kérélhetetlen pogány fátum csak tiszta, erényes cselekedetek által elérhető magasztos, keresztény erkölcsi eszmévé, a véghetetlen, felfoghatatlan isteni hatalommá, mely lényegében nem egyéb, mint maga az Isten: »*Ez a hatalom,*

¹ U. o. 227. 1.

² *Zr. Centur.* 359. 1.

³ *Zr. Discurs.* 220. 1.

⁴ *Zr. Discurs.* 219. 1.

⁵ *Zr. Centur.* 351. 1.

⁶ *Zr. Discurs.* 222. 1.

⁷ U. o.

⁸ *Zr. Discurs.* 223. 1

a *kirül szólunk*, — úgymond a Szerencséről szóló discursusában — *semmi nem más, hanem maga az Isten.*¹

Zrinyinek a Szerencséről szóló discursusa² tehát nemcsak Montecuccoli és Porcia herczeg ellen való éles kifakadás,³ hanem egyúttal Zrinyi Miklós hitvallása, melyben a Machiavelli pogányságával vívott küzdelem eredményeként a keresztény erkölcsan elveihez alkalmazza mindazt, a mit eleddig pogány mestere nyomán a fátumról állított.

Kedvelt jelmondata, »*Sors bona nihil aliud*« tehát továbbra is oit ragyoghat pajzsán; továbbra is vallhatja, hogy: »Ész. vitézség, semmi szerencse nélkül; csak jó szerencsét adjon . . . az Isten, semmi többet nem kell kívánnunk; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hírünk-nevünk »ebben foglaltatik,«⁴ mert hisz a szerencse hatalmában bízva, remélve, vágyó lelke Isten hatalma előtt borúl porba, tőle várja, hogy a magyar nemzet érdekében kegyeibe fogadja.

VIII.

A machiavellismus.

Machiavelli az adott szó szentségéről: Principe XVIII. fej. — Villari magyarázata. — Machiavelli s a machiavellismus. — Machiavelli hibája. — Machiavelli és Luther. — Machiavelli-ellenes irodalom Zrinyi előtt és Zrinyi korában. — A jezsuiták. — Machiavelli követői. — A protestánsok. — A XVIII. századbeli fejedelmek. — Nagy Frigyes. — I. Napoleon. — Metternich. — A bölcselek és tudósok: Justus Lipsius, Verulami Baco, Trajano Boccalini, Rousseau, Ranke, Leo, Macaulay, Gervinus, Mohl, Feuerlein, Villari véleménye.

Feladatomban legnehezebb részéhez jutottam. Zrinyinek az álnokságról, a hadi cselről, az adott szó szentségéről szóló nyilatkozatait kell vizsgálat tárgyává tennem. E végből mindenekelőtt magával a machiavellismussal kell foglalkoznunk. Lefordítom és teljes egészében közlöm tehát Machiavelli Principéjének hírhedt XVIII. fejezetét, a politikai álnokság codificatióját és Zrinyinek egyes nyilatkozatait helyenként, egyelőre magyarázat nélkül, mellé állítva futópillantást vetünk a Machiavelli-irodalomra és Machiavelli tanainak erkölcsi és gyakorlati méltatására.

Mach. Princ. XVIII. fej.

»Mily dicséretre méltó dolog,
»ha a fejedelem adott szavát meg-
»tartja, igazságosan, furfang nélkül
»él, mindenki könnyen felfoghatja.
»Mindazonáltal napjainkban tapasz-

¹ Zr. Discurs. 218. 1.

² »Hogy egy hadviselő ember a jó szerencse nélkül semmi. És micsoda legyen a szerencse.« Zr. Discurs. 218. 1.

³ Rónai Horváth Jenő, Zr. Hadtud. Munkái 218. 1. 1. jegyz.

⁴ Zr. Discurs. 227. 1.

»talatból látható, hogy azok a fejedelmek tudtak nagy dolgokat művelni, kik adott szavukkal nem sokat törődtek, kik el tudták bolondítani embertársaikat és végül felülemelkedtek azokon, kik a becsületességre alapították eljárásukat. Tudnotok kell tehát, hogy a küzdelemnek két módja van; egyik a törvények, másik az erőszak útján való küzdelem; az első az emberek, a másik a vadállatok szokása: de mivel az első gyakorta nem elégséges, a másodikhoz kell folyamodni.

»A fejedelemnek ilyenformán jól kell tudnia, mikor kell vadállatnak, mikor embernek lennie. Leplezve erre tanították a fejedelmeket a régi írók is, a kik azt írják, hogy Achillest és a régi kor sok más fejedelmét, Chiron kentaurhoz adták, hogy ez táplálja és nevelje a kisdedet: félig vadállatot, félig embert adván tehát nekik nevelőül, ez nem jelent egyebet, minthogy a fejedelem az egyiknek s a másiknak természetével is tudjon élni s hogy egyik a másik nélkül nem tartós.

»Ha tehát a fejedelemnek jól kell értenie a vadállattá változásnak módját, követendő például a rókát és oroszlánt kell választania, mert az oroszlán nem védi meg magát a tőr ellen, a róka nem védi meg magát a farkasok ellen. Rókává kell tehát lennie, hogy a tört megismerje és oroszlánná, hogy a farkasokat rémületbe ejtse. Az okos fejedelemnek tehát nem lehet és nem is kell szavát megtartania, ha ez érdeke ellen volna és ha megszűntek azok az okok, melyek folytán ígérését tette.

»Ha az emberek mind jók volnának, ez a tanítás nem volna

»A ki csak egy féle personát hordoz és nem transformálhatja magát másra, lassan viheti a magadoigát előre.« *Zr. Aphor.* 310. 1.

»Három állat természete legyen meg a vitézben: a rókaé, az oroszláné s az erdei kané; a róka ravaszága, hogy előbb szemlélje meg és tanulja ki az ellenség állapotát, az oroszlán serénysége, hogy oly elszántan, vitéz resolutioval menjen az ellenségre, mint az oroszlán és az erdei kan állhatatossága, a ki, ha kergetik, megáll és holtig oltalmazza magát.« *Zr. Centur.* 357. 1.

»Az érseket, Vitéz Jánost, szép szóval és ígérettel magához egye-

sité a király . . . s midőn az özszeesküvést már semmivé tette . . . az érseket *nyakon kapatá* s fogóságban küldé.« *Zr. Máty. kir.* 154—5. l.

»*Ha emez álnok és politicus hozzád, légy te is hozzá politicus és álnok*; alattomban igaz okossággal előzd meg; ha taszít, taszítsd; ne engedj néki; ne had a fejedre ülni; ha nevet előtted, nevesd te is.« *Zr. Sir. Pan.* 289. l.

»Ha egy nyúl fogásra szükséges, hogy tudjad . . . hun kell meglesni . . . mentül inkább *szükséges* olyankor az *álnokság*, mikor a te ellenséged azon igyekezik, hogy megcsaljon tégedet.« *Zr. Aphor.* 297. l.

»És kényszeríttetem mondani, hogy *minden dologban rossz a képmutatás és fictio*, de az *ilyen* *occasio*knban nemcsak nem rossz, sőt inkább *szükséges*. *Zr. Aphor.* 260. l.

»Kapitánnak szükséges az kegyesség és kegyelmesség, nem csak a jó hírért névért, hanem hasznóért is.« *Zr. Aphor.* 287. l.

»helyes; de mivel gonoszok s ők sem tartanak meg neked adott szavukat, te se vagy köteles szavadat velük szemben megtartani.

»Soha se lesz egy fejedelem se zavarban, hogy a hitszegést törvényes okokkal leplezze. Erre nézve végtelen számban idézhetnek modern példákat és kimutathatnók, hány béke-szerződés, hány ígélet vált hiúvá, semmivé a fejedelmek hitszegése következtében s a ki jobban tudott rókává lenni, az boldogult legjobban. De ezt a természetet jól kell leplezni tudni; nagy színlelőnek, képmutatónak (*simulatore e dissimulatore*) kell lennie; mert az emberek oly együgyűek és annyira engednek a jelenvaló szükségnek, hogy a csaló mindig talál olyanokat, kik magukat megcsalni engedik. Nem akarok a legújabb példák közül csak egyet is elhallgatni. VI. Sándor egész életében soha egyebet nem tett, és soha egyébre nem gondolt, csak a csalásra; soha senki nagyobb hatással és nagyobb esküvésekkel nem tudott állítani és megerősíteni valamit, mint ő; de soha senki sem volt, a ki mindezeket kevésbé tartotta volna meg, mint ő és mégis mindig sikerült neki a csalás, mert jól ismerte a világnak ezt az oldalát. A fejedelemre nézve nem szükséges tehát, hogy az előbbi fejezetekben leirt jó tulajdonokkal bírjon, de nagyon szükséges, hogy úgy lássék, mintha ezek a tulajdonok meg volnának benne. Sőt ki merészlem mondani, hogy ha megvannak benne és folyton követi, károsak; de ha csak mutatja, hogy meg vannak benne, hasznosak; kegyelmesnek, szótartónak, emberiesnek, vallásosnak, igazsá-

»A mely hadnagy szorgalmatos
 »akar lenni, szükséges, hogy az
 »ő lelke, szive és kedve szabados
 »légyen mindenféle passiótól, . . .
 »egy hadnagynak sem feleségére,
 »sem hazájára, sem más dolgokra
 »nem kell gondot viselnie, hanem
 »szüntelen az ellenség veszedelmi-
 »rül, az maga megmaradásáról gon-
 »dolkodni, még álmodni is, ha le-
 »hetne.« Zr. *Discurs.* 203. 1.

»Pál apostol szent volt, apostol
 »volt, a kihez talám a *simulatio*
 »nem férhetne, mégis, hogy az Isten-

»gosnak kell látszanod és lenned,
 »de meg legyen lelkednek az a
 »készsége, hogyha nem kell ilyen-
 »nek lenned, azonnal az ellenke-
 »zőre változhassál és átváltozni
 »tudjál. Ezt úgy kell érteni, hogy
 »a fejedelem, különösen az új, nem
 »ügyelhet mindig azokra a dol-
 »gokra, a miknek alapján az embe-
 »reket jóknak tartják, mert az ál-
 »lam fentartása érdekében gyak-
 »ran az emberiség, a kegyes-
 »ség s a vallás ellen kell csele-
 »kednie. Szükséges tehát, hogy lel-
 »külete elváltozásra alkalmas le-
 »gyen, a szerint a mint a szelek
 »s a szerencse forgandósága paran-
 »csolják; és mint fentebb mondtam,
 »ha lehet, ne távozzék el a jótól,
 »de mihielyt szükséges, tudjon át-
 »menni a rosszba. Nagy gondja
 »legyen tehát a fejedelemnek arra,
 »hogy soha ajkait olyas megjegyzés
 »el ne hagyja, a mi nincs telve a
 »fentebb megírt öt tulajdonsággal,
 »úgy hogy látszatra, vagy beszé-
 »dét hallván, csupa kegyességnek,
 »csupa igazságosságnak, csupa em-
 »beriségnek, csupa vallásosságnak
 »tessék. És egyikre nézve sem szük-
 »ségesebb a látszat, mint a leg-
 »utóbbi tulajdonságra nézve, mert
 »az emberek általában inkább hisz-
 »nek a szemüknek, mint a kezük-
 »nek, mert mindenki lát, de csak
 »kevesen hallanak. Mindenki látja,
 »milyennek látszol, s csak kevesen
 »hallják, milyen vagy és ez a ke-
 »vés nem mer az állam méltosá-
 »gának védelme alatt álló sokaság
 »véleményével szembeszállni, mert
 »az emberek cselekedetében s kü-
 »lönösen a fejedelmekében a *csélt*
 »szoktuk tekinteni.

»Azon legyen tehát a fejedelem,
 »hogy győzzön s hogy országát
 »fentartsa; mindenki dicsérni fogja,

»nek szolgálhasson, mindenféle formán változott.« *Zr. Aphor.* 311. l.

»Az királyok állapotja olyan, hogy nem az ő otthonbéli és »privata operatiójokból tesznek ítéletet az emberek az ő jóságokról, hanem az országnak boldogságából, az alattvalók securitásából, népe vitézségéből, közönséges bőrségből; viszont a hol ezekben fogyatkozás láttatik, a királyok vétkének tulajdonittatik mindaz.«
Zr. Máty. kir. 182. l.

»mert a tömeg mindig csak a látogatot s a sikert tekinti . . .

»Némely korunkbeli fejedelem, akit nem tanácsos megnevezni, mindig csak a békét és az adott szószentségét prédikálja, de ha megtartotta volna akár az egyiket, akár a másikat, ismételten tönkretette volna a saját hírének nevét s elvesztette volna az országot is.«¹

»Mindez — úgymond Villari² a Machiavelli tanaira vonatkozólag — bármily borzadalmasnak és utálatra méltónak látszik is, nem egyéb, mint egynehány élesen megfigyelt igazságnak állítása, de oly paradox módon előadva, hogy bűnös hibáknak tettszenek. Voltaképen Machiavelli itt csak azt ismétli, hogy az államférfiu, a diplomata, nem mondhatja meg mindég az igazat; hogy némely esetben elrejtethetik, sőt mesterséggel el is kell rejtetniök a valót, tévedésbe kell ejteniök azt, a kivel tárgyalnak, ha nem akarják önmagukat, a pártot vagy az államot veszélybe dönteni. Ezen lehet vitatkozni — így folytatja Villari — de mindaddig, míg a társadalom s a politika úgy maradnak, a mint akkoriban voltak, s a mily állapotban jelenleg is vannak, el kell ismerni, hogy legnagyobb sajnálatunkra csakugyan így áll a dolog. A politikus nem oly egyén, ki valamely más egyénnel beszélget, hanem az államnak, pártnak képviselője, mintegy collectív személy, a kinek szavai más értékkel, más czéllal és más hatással bírnak, mint a magánosok szavai. És néha, még ha meg is akarná mondani az igazat, meglehet, hogy absolute lehetetlen reá nézve, hogy megtegye. Nem csak az vonhat maga után végzetes következményeket, hogy megmondja az igazat, hanem fentartás és mesterség nélkül közölve valamit a közönséggel, szavait gyakran való értelmükkel teljesen ellenkező módon értelmezik; mert a közönség is collectív lény és egészen másképp értelmezi a hallottakat, mint a magán egyén és más módon kíván vezetetni is. Bizonyára van őszinte (*leale*) politika és van hitszegő (*sleale*) is, a mint hogy van tisztességes és tisztességtelen politika is; de ilyen kérdésekkel Mach. még nem foglalkozhatott, mert mindenek előtt meg kellett határoznia, mi a politika és azért különösen erről értekezett. Tovább haladva Mach. a fejtegetésében, azzal zárja be szavait, hogy a fejedelemnek leg-

¹ Villari szerint Machiavelli itt Katholikus Ferdinándra czéloz. *Villari* II. 390. l.

² *Villari*, Niccolò Machiavelli e i suoi tempi, II. 390. l.

»főbb kötelessége mindenkor az állam fentartása és hogy minden
 »e célra szolgáló eszköz igazolt. Hogy jobban meghatározza gon-
 »dolatát, Mach. hozzáfűzi, hogy az államférfiú cselekvése nem
 »indító okainak minéműsége, hanem a politikában nagyon értékes
 »és gyakran reális igazságnak megfelelő látszat folytán lesz hatá-
 »sossá. Hogy valaki őszinte, a nélkül, hogy a közönség elismerné,
 »a politikában értéktelen dolog, míg ellenben, ha valaki el tudja
 »hitetni, hogy őszinte és jó, ennek az államra és vezetőjére nézve
 »reális, hasznos következményei lehetnek. Így az oly fejedelem,
 »ki nem hisz népe vallásában és mégis tiszteli, vagy egyes ese-
 »tekben a néppel feltételezteti, mintha hinne benne: bölcsebb lehet
 »az oly fejedelemnél, a ki hívó, és mégis úgy mutatja mintha
 »megvetné a vallást. Senki sem ítélte el I. Napoleont, a miért
 »Egyiptomban a mohamedán vallás iránt hódolatot mutatott;
 »senki sem ítélte el az angolokat, kik az indiánusok vallása iránt
 »tiszteletet tanúsítottak. Mindez nem azt jelenti, mintha a vallás
 »csak politikai eszköz volna, mivel Machiavellit oly sokszor igaz-
 »ságtalanul vádolták. A politikusra nézve kétségkívül a kormány-
 »zásnak egyik eszköze, vagyis nagyon számol kell vele vetnie
 »és el kell ismernie, hogy ez is egyike a felhasználandó erőknél.
 »De ezzel még Mach. nem fejez ki semmiféle véleményt magának
 »a vallásnak benső értékére nézve. Vajjon az államférfiú vallásos-e,
 »vagy sem, az az ő magánlelkismeretére vonatkozó kérdés, a mely-
 »nél Machiavelli nem tartotta szükségesnek megállapodni.¹ Evvel
 »szemben rá lehet mutatni arra a körülményre, hogy Machiavelli
 »sohasem tanúsított a vallás iránt megvetést és gyakran állítja,
 »hogy a szabadság megalapításához vallásos népre van szükség,
 »a mint hogy azt is gyakran ismétli, hogy a vallástalanság dön-
 »tötte Itáliát romlásba.«²

Machiavelli — tudjuk — inductiv alapon teljesen hű képét igyekszik adni az országalapító, hódító, hatalmas zsarnoknak. Hogy a kép a mester keze alól kikerülve, borzalmas szörnyeteget mutat, nem a képíró mesteri ecsetének hibája, hanem a modelljeié. Mert ha voltak és vannak emberek, kiknek lelkülete teljesen tiszta és mentes a machiavellismus szennyétől, akkor maga Machiavelli bizonyára ezek közé tartozik. Csak gondoljuk meg, mily naiv őszinteség, az álnokságnak mily fogyatkozása lakozott a jó Machiavelliben, ki miután éveken át hiába fordul fűhöz-fához, hogy a Medicieknél valami alkalmazáshoz jusson és végre VII. Kelemen pápától azon megtisztelő megbízásban részesül, hogy Firenze történetét írja meg számára, történeti munkájában mindenekelőtt azt fejt ki,

¹ Villari itt, Mach.-t mentegelve, tévedésbe esik. Mach. nagyon óhajtja, hogy a nép vallásos legyen, de a fejedelemről tényleg azt mondja hogy ha meg van benne az említett öt jó tulajdonság s köztük a vallásosság is, az káros lehet az államra nézve; csak az hasznos, ha úgy mutatja, mintha meg volna benne.

² Villari II. 392. 1.

hogy Itália romlásának, siralmas állapotának csakis a pápák az okai. S midőn évek mulva, hosszas utánjárás után, sikerült a pápától kihallgatást nyernie, útközben híret vevén a francziák közeledtének, a pápa szentséges színe előtt nem a saját inségéről, nem saját személyes ügyéről szól, hanem minderről megfélekedve, az ország veszedelmét festi le élénk szavakkal és esdekelve kéri a pápát, szervezzen nemzeti hadsereget, mentse meg Itáliát a végromlástól.

Machiavelliben tehát nem lakozott machiavellismus. Hibája nem is az volt, hogy a való igazságot teljes meztelenségében feltárta, hanem az, hogy tanulmányai eredményét naiv jóhiszeműséggel követésre méltó elvként állította a fejedelmek és politikusok elé. Mert ha a lehető legenyhébb alakba öltöztetjük is tanítását; ha azt mondjuk, hogy Machiavelli szerint: *politikában, diplomáciában meg van engedve néha a hazugság; dicséretet érdemel, ki háborúban ellenfelét félre tudja vezetni, meg tudja csalni; rendezetlen államban az erőszakosságtól és a csalástól sem szabad visszariadni, hogy rendezett állapotokat teremtsünk; a fejedelemnek, még ha hitetlen is, úgy kell mutatnia, mintha tisztelné és maga is szentül megtartaná népe vallását*; ¹ még akkor is fellázad ellene jobb érzésünk, még akkor sem fogadhatjuk el, hogy a politikai morálnak meg volna engedve az, a mi a magán erkölcs tanítása szerint bűnös, utálatra méltó. »A cél szentesíti az eszközt«; ez a hirhedt és méltán kárhoztatott erkölcsi kibúvó a Machiavelli tanításából származott, az ő tanításának bűnös folyománya.

Nem csoda tehát, hogy Machiavelli művei valóságos vihart támasztottak az emberek erkölcsi feladataival foglalkozó irodalomban. Ez azonban csak Mach. halála után történt, midőn a reformatio már erőre kapott Németországban és erős visszahatással volt a katolikus hitélet bensőségére is. Machiavelli ugyan, noha Németországot is megjárta — közönbös lévén vallásos kérdések iránt — tudomást se vett volt az egész mozgalomról; Róma azonban, mely eleinte szintén csodálkozva és hidegen fogadta a németek vallásos érékenykedésének híret, Machiavelli halála után már nagyon is komolyan foglalkozott a kérdéssel. Hisz Machiavelli ugyanazt cselekszi, a mit Luther Márton: új alapra akarja fektetni a romlott társadalmat; csak hogy nem a vallás, hanem a politika útján akarja a célt elérni. Machiavellit tehát egyszerre, minden oldalról támadni kezdik; támadják alapos erkölcsi okokból, támadják pártfelfogás sugalta okok alapján. »Machiavelli a pápa-ságot azzal vádolta, hogy Olaszország romlásának s a világ erkölcsi süllyedésének okozója. Ezt a vérlázító vádat nem lehetett többé oly közönbösséggel meghallgatni, vagy elolvasni, mint »X. Leo és VII. Kelemen korában. A kik most az egyház tekin-

¹ Villari II. 414—415. l.

»télyének visszaállításán fáradoztak, a kik arra törekedtek, hogy »az emberiség lelkiismeretének s a kormányférfiak politikai magatartásának legfőbb irányása ismét a pápaság kezébe jusson, »veszedelmes ellenséget látnak a firenzei bölcselőben, kit mindenáron meg kell semmisíteni, el kell taposni, különösen azért, »mert az egyházat az állammal szemben megalázta s a vallással »csak annyiban foglalkozik, a mennyiben a nép vallásossága az »államhatalom megerősítésére szolgál . . . A firenzei számkivetettek nem tudták Machiavellinek megbocsátani, hogy a Mediciektől hivatalt kért és hogy Medici Lorenzonak tanácsot akart adni; »az új herczeg pártfelei nem bocsátották meg republikánus érzelmeket; a protestánsok megbotránkoztak vallásos közönbösségén és »azon a módon, melyen a kereszténységről szolt; a katolikus »egyház a hydrát látta benne, a kit el kell taposni . . . Így tehát »Machiavellit egyszerre minden oldalról ellenségek vették körül, »a kik keresztűzbe fogták fegyvereikkel.«¹

»Az első támadó, hét évvel Machiavelli halála után, 1534-ben lép fel: *Reginaldo Polo* kardinalis megtámadja Machiavellit, a miért azt állítja, hogy a fejedelem inkább a *félelemre*, mint a szeretetre támaszkodjék; Machiavelli munkái szerinte, az ördög ujjával íródtak; tanácsainak az volt a czélja, hogy romlásba döntse azokat, kik tanácsait követik. Ezután *Catarino Politi* és a portugál *Osorio* püspökök (1552) követték ugyanazokkal a vádakkal. A rendszeres hadjáratot azonban a jezsuiták kezdték, a kik teljes erejükből az egyházi állam visszaállításán dolgozva és szentnek tartva minden eszközt, mely a czélhoz közelebb juttatta őket, ádáz ellenfelei lettek annak, ki az állam függetlenségeért harczolt. Mindenekelőtt képmását Ingolstadtban nyilvánosan megégették és 1559-ben rábírták IV. Pál pápát, hogy a tilalmas könyvek jegyzékére helyezze nevét, a mit aztán az 1564-iki trienti zsinat is megerősített. E támadások főintézője *Possevino* jezsuita, majd 1597-ben *Ribadeneira* szintén jezsuita atya a fejedelemnek igaz erénységét és erkölceit hangoztatják Machiavelli ellen.²

Igy foly ez tovább Zrinyi idejében s még Zrinyi halála után is. 1637-ben *Kelemen* spanyol jezsuita ír a »*Lenyakazott machiavellismus*«-ról (*Machiavellismo degollato*),³ 1697-ben *Lucchesini* olasz jezsuita »*Machiavelli Ostobaságairól*« ír, a mely mű a könyvtárak boltokban sokáig *Lucchesini atya Ostobaságai* cím alatt szerepelt.

E támadások között azonban Machiavelli művei mind újabb kiadásokat érnek és megjárják egész Európát.

»V. Károly, nemkülönben fia és egész udvara szorgalma-

¹ *Villari* II. 410—11. l.

² *Villari* III. 411—13. l.

³ Főntebb említettem már, hogy a jezsuiták ez időbeli Mach.-ellenes harcai kedve valószínűvé teszi, hogy Zrinyinek figyelmét a gréczi jezsuita atyák előadás közben való kifakadásai irányozták Machiavellire.

san olvasta a *Principé*-t. Medici Katalin szintén olvasta, III. és IV. Henrik francia királyoknál megtalálták a *Principé*-t, midőn megölték őket. Richelieu az angol udvarban tanulmányozta, V. Sixtus pápa pedig sajátkezű kivonatot készített belőle. Az államférfiak egyáltalában nagy mohósággal olvasták, mert oly nyelven beszélt, mely a tényleges valóságnak megfelelt és a politikai életben gyakorlatilag tényleg alkalmazható tanácsokat adott.«¹

A protestáns írók közül először a francia *Gentillet* Innocenz lép 1576-ban a támadók sorába,² melyben a Szent Bertalan-éj borzalmait a *Principé*-nek tulajdonítva, Machiavellit *ce chien impur*-nek nevezi. Okoskodásában a jezsuitákat utánozva, széjjel-szedi Mach. állításait és erkölcsi tételekként állítja fel mondatait. Végül a tehetséget is megtagadja tőle. Azt mondja, hogy Machiavellinek nem volt érzéke a történelem iránt és nem ismerte a világot.³

Nem idézhetjük a Machiavelli-irodalom egész történetét. Nekünk csak annyiban van ez adatokra szükségünk, a mennyiben Zrinyinek eljárását és felfogását kellő világításba helyezik.

A XVIII. században az a meglepő fordulat állt be Machiavelli tanainak történetében, hogy a fejedelmek és diplomaták, kik eddig szorgalmas tanítványai voltak, nyiltan ellene fordultak. Az idő ugyanis megváltozott. A felvilágosodott fejedelmek, a nép jóakaróiként, igazságos uralkodókként kívántak szerepelni és ezért megtagadják Machiavellit.

Első helyen áll ezek között *Nagy Frigyes*, ki *Refutation du Prince de Machiavel* czímen, melyet 1740-ben *l'Antimachiavel* cím alatt Voltaire adott ki, élesen elítéli a *Principé*-t, s azt mondja, hogy ha ki Machiavelli tanait követné, biztos romlásba rohanna. »Ha azonban azt kérdezzük, milyen volt tényleg Nagy Frigyes politikája — úgymond Villari — ha azt nézzük, vajjon a gyakorlatban a Machiavelli, vagy az Antimachiavelli tanait követte-e, válaszunk nem lehet kétséges. Mária Terézia váratlan, igazságtalan megtámadása, Szilézia elfoglalása, lelkiismereti fordulás nélkül, adott szó ellenére kötött és feloldott szerződések világosan bizonyítják, hogy tetteiben leghívebb követője a *Principé* szóval megtámadott tanainak. Élettörténete meg fényesen bizonyítja, hogy nem rohan éppen a romlásba, ki a Mach. tanait követi, hanem megállapíthatja államának dicsőségét, nagyságát, lehet életében és halála után saját népe részéről csodálat és bálványozás tárgya. — Nagy Frigyes Mach. műveiből csak a *Principé*-t ismerte, de ezt sem taglalta egészen, mert az utolsó fejezetben, melyben Machiavelli oly világosan kifejti, hogy mindent az állam érdekének kell alárendelni, teljesen saját képmására ismert

¹ Villari II. 415. 1.

² Munkájának címét I. a 27. lapon.

³ Ez a mű, mint említettük, Zrinyi könyvtárában mai napig is meg van. Hogy Zrinyi világos elméjét nem vesztegethette meg, nagyon természetes.

volna.«¹ Jól mondja Mohl az ifju Frigyes e munkájáról: »Die ganze Arbeit ist . . . ein grosses Missverständnis . . . bekämpft nur ein selbst geschaffenes Scheinbild . . . Dass diese Arbeit also eine im Wesentlichen verfehlte und ein des künftigen grossen Staatsmannes, welcher sie schrieb, nicht würdig ist, unterliegt keinem Zweifel. Es ist nicht zu hart geurtheilt, wenn sie als eine Schülerarbeit über einen falsch aufgefassten Gegenstand bezeichnet wird.«²

I. Napoleon azonban, ki körülbelül oly helyzetben van, mint a Machiavelli fejedelme, vagy mint a mi Mátyás királyunk, azaz »fegyveres hatalommal lén meg«, hatalmához nem örökség útján jutott, hanem önmagának kell azt megalapítania: feltétlen bámulója és nyílt követője Machiavellinek. »Mais après tout — mondá — un homme d'État est-il fait pour être sensible? N'est-ce pas un personnage complètement excentrique, toujours seul d'un côté, avec le monde de l'autre?«³ Napoleon minden tette Machiavelli tanítványára vall. Egyiptomban vallásuk iránt tanusított tisztelettel igyekszik a mohamedánokra hatni, otthon irgalmatlanul eltápossa azokat, kik útját állják, vagy hatalmát veszélyeztethetnék. Trónját saját teremtményeivel veszi körül, nem ismer más érdeket, mint az állam nagyságát és a saját hatalmát s hogy ezt elérhesse, nem válogatós az eszközökben. Tettein kívül még számos nyilatkozata, *Mad. de Rémusat* és *Metternich Mémoires*-jai is bizonyítják állításunkat. Az utóbbi így ír róla: *Je crois avoir lu quelque part que Napoléon faisait grand cas de Guicciardini; ce qui est certain, c'est qu'il admirait sincèrement Machiavel.*⁴

Metternich ki Napoleonnal szemben a régi hagyománynak és az európai reactionnak képviselője, fentebb idézett emlékirataiban határozottan elítéli Machiavellit. Folyton csak azt hajtja, hogy csak az erkölcs, az adott szó szentsége s az igazságosság mértékével lehet a fejedelmek és népek tetteit és bármely politika tényleges értékét megbírálni. Napoleon jellemét vizsgálva azonban, arra a kérdésre, hogy jó vagy rossz volt-e Napoleon, így felel: »Oly emberre, mint Napoleon, nem lehet a szó közönségesen használatos értelmében sem az egyik, sem a másik jelzőt alkalmazni. Nagy vállalatával elfoglalva, szünet nélkül előrehaladt, mindent eltiporva, mi útjába akadt, a nélkül, hogy szekerét bármikor megállíthatta volna. Kettős arcza volt: mint magán ember nagyon szeretetreméltó és barátságos, mint államférfi érzés nélkül való volt. Nagyságát csak egyféle módon lehet megítélni, vagyis alkotásából és

¹ Villari II. 424—26. 1.

² Robert von Mohl: *Die Geschichte und Literatur des Staatswissenschaften*. III. köt.: *Die Machiavelli-Literatur*. 553. 1. — Villari II. 429. 1.

³ *Mémoires de Mad. de Rémusat*. Paris. Lévy, 1880. I. k. 335—8. 1. — Villari II. 430. 1.

⁴ *Metternich, Mémoires*, Paris, Plon 1880. I. 281. 1. — Villari II. 431. 1.

a századból, melynek urává tudott lenni. Ha ez az alkotás csakugyan nagy, akkor Napoleont is annak kell mondanunk, ha ellenben alkotása mulandó, akkor dicsősége is az.« Ez az egész okoskodás nem egyéb, mint Machiavelli tanítása alapvető fogalmainak alkalmazása Napoleonra, vagyis teljes tagadása azoknak az elveknek, melyeket Metternich a magáénak vall és melyekről azt mondja, hogy egész életének és politikájának hitvallását képezik. Itt Machiavellivel elismeri, hogy politika és erkölcs két különböző dolog.¹

De nemcsak a fejedelmek és diplomaták, hanem a bölcselek is az állam- és történettudomány művelői is foglalkoztak Machiavelli tanaival. *Justus Lipsius* a XVI. században kimondja, hogy véleménye szerint Mach. fölötté áll mindazoknak, kik eladdig a fejedelemségről írtak. Csak azt sajnálja, hogy fejedelmét nem az erény és becsület útján vezeti.² *Verulamii Bacon* határozottan Machiavellinek fogja pártját és kimondja, hogy hálásaknak kell iránta lennünk, mert azt tárja fel előttünk, hogy tényleg mit csinálnak az emberek, nem pedig azt, hogy mit kellene tenniök.³ *Traiano Boccalini* satirikus, tréfás előadásban Apolló elé vezeteti Mach.-t, hol máglyán való halálra akarják elítélni. »Nem értem — így védi magát Mach. — miért akarnak elítélni, holott én nem tettem egyebet, csak leírtam a történelem előadása szerint a fejedelmek magaviseletét és tetteit. Ha őket nem ítélték el azért, a mit tettek, elítélhetnek engem azért, mert tetteiket leírtam?« Ekkor már fel akarják menteni Machiavellit, de a vádló elmondja, hogy Machiavellit éjnek idején látták egy juhnyáj közepett, a mint a békés juhok szájába kutyafogakat rakott. Ily módon — így fejezi be beszédét a vádló — egy pásztor, a füttyszó és vessző nem elégségesek többé a juhnyáj kormányzására. Erre Machiavellit csakugyan elítélik. — A példázat értelmét bizonyára nem nehéz kitalálni.⁴

Ugyancsak a XVI. században *Alberigo Gentile* belátja, hogy Machiavelli nem egyszerű másolója az eseményeknek, hanem a

¹ *Villari* II. 432—433. l.

² Justus Lipsius összes művei megvoltak és megvannak mai napig is a zágrábi egyetem Zrinyi könyvtárában. (*Bibl. Zrinyiana*. 17. l. 114. sz. és 66. l. 21. sz.) Zrinyi gondosan megjelölte a *Politicorum*-ban a neki tetsző elveket, a fontosabbakat pedig a könyv táblájának belső lapjaira s a tedőlapokon sajátkezüleg gondosan ki is írta. Helyenként lapszéljegyzetek, mint »*Nota hoc Ungria*« emelik a nagybecsű ereklye értékét.

³ L. az idézetet a 150-ik lapon . . . *Villari* szerint Bacon egyoldalulag méltatja Mach.-t, mert a *Principe* azt is megmutatja, hogy határozott feltételek között mit teygen a fejedelem. — *Villari* II. 434. l.

⁴ Hogy ezt a munkát is olvasta Zrinyi, sőt »*ex libris*«-ként használt saját képmásával és sajátkezüleg aláírt jelmondatával is ellátta, a 151. lapon pedig a Machiavellire vonatkozólag itt idézett érdekes helyet is megjelölte: már föntebb, a II. fejezetben megemlítettem. A *Bibl. Zrinyiana*-ban a mű így van feljegyezve: »*Boccalini, De Ragguagli di Parnasso* [Parnassusi példázatok] 2 Tmle. Venetia 1637—8. Prgmtbd. Mit. d. Portrait u. d. Wahlspruche Nic. Zrinyi's«. — *Bibl. Zrinyiana*, 6. l. 26. sz. és 67. l. 31. sz.

népszabadságot kívánja előmozdítani s ezért a *democratiae laudator et assertor acerrimus . . . tyrannidis summe inimicus* névvel illeti és hozzáfűzi, hogy Mach. annak örve alatt, mintha a fejedelmeket oktatná, tulajdonképen a népnek nyujt ellenmérget a zsarnokság ellen. — Ez a vélemény csakhamar nagyon elterjed. Rousseau szerint a *Principe* a republikánusok könyve, mert úgy mutatva, mintha a fejedelmeket oktatná, tulajdonképen a népet tanítja. Így nyilatkozik az olasz *Alfieri* is, a ki Mach.-t mindig a *divino* epithetonnal említi.¹

Villari, kiből a Machiavelli-irodalomra vonatkozó adatokat veszem, megjegyzi, hogy Mach. ellenségei és barátai egyaránt hibáznak; amazok befeketítik, azt mondván, hogy jellemtelen, ezek hazafiságát dicsérve, magasztalják. A tulajdonképeni kérdés azonban nem a lelkiismeret, sem nem a hazafiság vagy szabadelvűség kérdése, hanem az, hogy igazat mondott-e Machiavelli vagy sem, s hogy mily tudományos értéke van műveinek.

Németországban és Olaszországban a XVIII. század végén s a XIX. elején a nemzetegység eszméjének ébredésével a figyelem mind élénkebben irányul Machiavelli felé. Óriási Machiavelli-irodalom keletkezik, melyben a hazafias aspirációk folytán dicsőségtől koronázottan ragyog a firenzei bölcs nemzetmegváltója.² Természetes, hogy ez a hazafias hévtől sugárzó iskola szintén nem lehet a Mach. eszméi értékének igaz mérője

Ez idő alatt azonban a tudományos bírálat is megkezdte lassú, alapos munkáját. Raumer, Schlegel, Matter, Franck, Mancini, Rehberg, stb.³ véleményét mellőzve, csak a legjelesebb gondolkodók ítéletét iktatjuk ide. *Ranke*, ki Villari szerint a *Principe* írásának korát figyelembe veszi ugyan, de elmulasztotta a Machiavelli tanításai belső értékét és történelmi értékét egybevetni és vizsgálat tárgyává tenni, így fejezi be pár lapnyi tanulmányát: *Uns lasst endlich gerecht sein. Er suchte die Heilung Italiens; doch der Zustand desselben schien ihm so verzweifelt, dass er kühn genug war, ihm Gift zu verschreiben.*⁴

Leo két évvel Ranke után, 1826-ban, kétségbevonja Machiavelli hazafiságát. »Hogy remélhette Machiavelli, ki oly megvetéssel szól honfitársairól, hogy ezek majd a spanyolokat, francziákat, németeket kiűzik Itáliából? Ó nem gondolt Olaszország felszabeditására; ő csak hivatalhoz akart jutni.« Ezután felállítja a kétféle lelkiismeretnek, a germán és latin népek lelkiismeretének elméletét és ebből a szempontból tör pálczát Machiavelli felett.⁵

Mélyebben hatolt be a kérdésbe az angol *Macaulay*. Szerinte

¹ Villari II. 434—435. 1.

² L. a 144. lapon a Bollmann-ból vett idézetet: »Wann wirst Du erscheinen König der Zukunft?«

³ Villari II. 439—44 1.

⁴ Villari II. 448—49.

⁵ Villari II. 450. 1.

Machiavelli örök tiszteletre tette érdemessé nevét azzal, hogy nemzeti hadsereg szervezésére törekedett. A *Discorsi* és a *Principe* — úgymond — csak egy közös elméletet tartalmaznak; az első egy hódító népnek, a másik egy becsvágyó férfiúnak haladását adja első. A mű egynémely elvének erkölcstelensége a korrallal függ össze. Mach. erkölcstelen volt, mert a korabeli Itália is az volt és ha mégis tiszta hazafiúi érzés, gyakran az erényért való égés lelkesítette: onnan van, mert ezek a tulajdonságok is megvoltak az akkori olaszok között többekben. Machiavelli nagy érdeme — így folytatja Macaulay — nem abban áll, hogy talán igazabb, vagy mélyebb, hanem abban, hogy a valóságban inkább alkalmazható elvekkal ajándékozott meg bennünket, mint bármely más író.¹ Villari szerint azonban Macaulay gyönyörű, alapos fejtegetésének is van fogyatkozása, még pedig az, hogy a történeti módszer mindenhatóságában bizva, azt hiszi, hogy teljesen igazolta és megmagyarázta Machiavellit, ha kora tipikus alakját és megszemélyesítőjét mutatja be benne.²

*Gervinus*³ Machiavelli hazafiságát és tehetségét dicsőítve, azt mondja, hogy Machiavelliben feltalálható mindaz, a mit az egész olasz nemzet gondolt és érzett, az a nemzet, mely akkoriban, a világtörténelem legdicsőbb korszakainak egyikében, vezetője volt az emberiségnek. De azért mégis természetes dolog, hogy Machiavelli iratait eladdig (1833-ig) senki sem volt képes teljesen megérteni. Az emberiségnek a rinascimento korában keletkezett absolutismus ellen való küzdelme mai napig sincs befejezve; az újabb nemzedékek tehát csak akkor fogják Mach. lángeszének magas szárnyalását megérteni, midőn mai (1848 előtti) küzdelmünk befejeződven, a győzelem közepett észre fogják venni, hogy a kivívott eredményekhez sohasem jutottunk volna el, ha a küzdelmet a despotismus nem idézte volna elő. Mert a történelemben általános érvényű szabály, hogy a kormány egyes ember kezéből kevesek kezébe, innen pedig a sokaságéba jut, hogy aztán ismét visszatérjen a kevesekhez és azután újra az egyes uralkodókhoz. Machiavelli — úgymond Gervinus — jóslatszerűen ki merte mondani az igazat és sikerült is neki kitanítani a fejedelmeket, miképpen nyomják el a népet és kitanítani a népet, hogyan kell a rabigát összetörniök, vagyis egyidőben nyújtotta a méreg és orvosság használatának tudományát.⁴

Gervinus fejtegetése Villari szerint egy részről túlságosan, másrészről meg nem eléggé veszi tekintetbe a kort, melyben Mach. élt. Téves dolog a népek 48 előtti aspiratióit a Mach. műveibe

¹ Villari II. 453—456. l.

² Villari II. 457 l. — A Radó Olasz írod. története is ez egyoldalú szempont alapján magyarázza Mach.-t.

³ *Historische Schriften (Florentinische Historiographie)*. Frankfurt a. M. Warrentropp 1833. — Villari II. 457. l.

⁴ Villari II. 457—462 l.

belemagyarázni és téves dolog a Mach. tudományos értékű egyéni felfogását a korszellem kifejezésének tekinteni.¹

Mohl szerint Mach. tanai a világnak és embereknek alapos ismeretéről tanuskodnak; erkölcsi eitévelyedését korának erkölcsi romlottsága magyarázza meg. *Machiavelli muss in seiner Zeit begriffen und als ein Erzeugnis derselben betrachtet werden.*²

Az eddigieknél tárgyilagossabb *Feuerlein* Emil bírálata.³ Szerinte Machiavelli látta, hogy az államnak saját célja van és hogy megvan benne a társadalmi célok egysége. Szerinte az állam nem eszköz, hanem önmagának célja; oly szervezet, mely fejlődésében nem tűr meg akadályokat. Reánk, modern emberekre nézve az állam ellenben nem egyéb, mint a társas élet formáinak egyike; vannak más létjogosultsággal bíró formák is, melyek egymáshoz való viszonyát a közjog szabályozza. Mach. tapasztalta, hogy a középkor rendetlen, széjjelhúzó intézmények khaosa és első volt, ki ki merete mondani, hogy a társadalomnak, melyhez tartozunk, csak egy célja van; több nem lehet. Oly században élt, a melyben a társadalomnak az egyház és állam, a köztársaságok, hűbéri-ség, társulatok, szabad csapatok szerint való elkülönítése részint letűnt már, részint letűnőfélben volt; ő tehát visszautasította, kérelhetetlenül elítélte mindazt, a mi az állam egységének útjában állott. Az a mód ugyanis, a melylyel a középkor zűrzavarából a modern jogirendbe átléptünk, tényleg nem egyéb, mint különböző céloknak az állam határozott céljába való összevonása, a mit legelőször Machiavelli látott meg és legelőször ő hirdetett a világnak.⁴

Villari szerint azonban *Feuerlein* sem adja vissza a Mach. tökéletes képét, mert Mach. minden eszméjét concret, csaknem meg-személyesített alakban látta maga előtt és politikai tanításait mindig erkölcsi tanítással köti össze, a miről *Feuerlein* kényelmesen tudomást sem vesz.

Látjuk tehát, hogy a Mach. műveiben rejlő titokzatos sphinx továbbra is néma sphinx marad. Eddig a legtekintélyesebb írók is csak egy-egy oldalról vizsgálták és magyarázták; némelyek csak a kort, mások csak az író jellemét, mások ismét csak a munkáinak tartalmát vizsgálták; van, ki republikánust, van ki zsarnokok támadóját látja benne; némelyek csak a politikai, mások csak az erkölcsi kérdéssel foglalkoznak. Így tehát teljes méltatása eddig még senkinek sem sikerült; valódi jelleme érthetetlen, megfoghatatlan marad.⁵

A legteljesebb és legjelesebb Machiavelli-monographia írója, tanulmányunk Machiavellire vonatkozó részének forrása, *Pasquale*

¹ *Villari* II. 463. 1.

² *Villari* II. 466. 1.

³ *Zur Machiavelli-Frage* von Emil Feuerlein. *Historische Zeitschrift*. 1868. I. München.

⁴ *Villari* II. 469—70. 1.

⁵ *Villari* II. 471. 1.

Villari, a kérdésnek minden szempontból való alapos vizsgálata után, műve III-ik kötetének végén, az összefoglalásban, következőkép jellemzi Machiavellit, korát és eszméit: »Olaszországnak »*rinascimento*-korbeli erkölcsi romlottsága mai napság sokkal »nagyobbak tetszik, mint a milyen tényleg volt, mivel a romlottság éppen a társadalom élén állóknak, a politikusoknak és íróknak »körében volt elterjedve s a történetírók csakis ezekkel foglalkoznak. Pedig az alsóbb osztályokban az erénynek és erkölcsiségnek »sokkal mélyebb gyökérszállai voltak. Ez világosan kitűnik a népies »irodalomból, a családi levelezésekből és a homályban élt személyiségek nagy számának életéből. Olaszország sok részében a nép »sokkal műveltebb s a bűnesetek száma sokkal kisebb volt, mint »az Alpokon túl. Mindenki bizalmatlansággal viseltetett az olasz »politikusok iránt és résen álltak vele szemben; de nem találunk »esetet, hogy bizalmatlankodtak volna az olasz kereskedő, vagy »bankár iránt és a külföldi családok sok helyt csak olasz orvost, »titkárt, nevelőt kívántak házukba.

»A társadalom két része erkölcsiségének eltéréséhez hozzájárult még a felsőbb körökben egy, az élet fogalmára vonatkozó »ellenmondás. Magánviszonyokban a keresztény erkölcs uralkodott, »vagy legalább feltétlenül elismertetett, de a közéletben a keresztény erkölccsel nem törődtek mert nem látták be gyakorlati »értékét. A keresztény hűség, igazságosság és jóság biztos romlásba döntötték volna a fejedelmet, a kormányt, ha politikai te- »teikben annak tanítása szerint jártak volna el. Az állam biztos »zsákmánya lett volna az ellenségnek.... Mindenki látta az ellenmondást, de senki sem merte okait kutatni, vagy arra gondolni, »hogy megszüntesse.... Ezért fordul Machiavelli a régi pogányság, »különösen a rómaiak felé, kiknek történelmén és irodalmán képezte »szellemét. A természet rendkívül éles és világos észszel, a forma »elegantiája iránt kiváló ízléssel, élénk képzelő tehetséggel és csipős »elmésséggel áldotta meg. Jó lelkű ember volt, a kire semmiféle »rossz, vagy gonosz cselekedetet nem mondhatni... Az akkor dívó »laza erkölcsiség mellett is holtig szeretettel vette körül nejét és »gyermekait.

»... Politikai tanulmányaiban és fejtegetéseiben azonban »Machiavelli sohasem törődik a *lelkiismeret szavának* kérdésével... »Soha sem kérdi önmagától, vajjon az alkalmazott eszközök erkölcs- »telen volta, habár a kívánt célt ideig-óráig el is érhetni velük, nem »rombolja-e össze a társadalom alapjait, nem tesz-e idővel lehető- »lenné bármiféle jó, erős kormányzatot. Nem vizsgálja, hogy, a »mint magánerkölcs van, úgy társadalmi és politikai erkölcs is »létezik, mely áthághatatlan korlátokat von az ember cselekvésé- »nek, mely megszabja az államférfiúnak a különböző körök és »társadalmi viszonyok szerint módosuló, mindazonáltal sérthetetlen, »szent elveken alapuló eljárás módját. Ebben van tanításának gyen- »géje, téves oldala.

»... Ő csak egy célt, egy szent célt lát maga előtt lebegni :
»hazája felszabadítását; de látja, hogy Itália és Európa azon kor-
»beli viszonyai között lehetetlen ezt a célt a politikában akkori-
»ban szokásos erkölcstelen eszközök felhasználása nélkül elérni.
»Machiavelli tehát e gondolataitól sarkalva, elmulasztja könyvének
»tudományos, általános, maradandó célját a gyakorlati céltől és
»átmeneti eszközöktől, melyek az adott körülmények között szük-
»ségeseknek látszottak és lehettek is, megkülömböztetni.

»... Olaszország képtelen volt arra, hogy Németország mód-
»jára vallási reform útján újhodjék meg. A helyett, hogy Savona-
»rola prédikációinak engedve, Istenhez fordult volna, a helyett,
»hogy a vallás új fogalmában keresett volna erőt, az állam és
»haza eszméjét szándékozott újra megalkotni. Politikai és erkölcsi
»megváltásához egyetlen egy utat látott: a közjónak mindent fel-
»áldozni. Mach. szerint az újra feltámadó haza egysége elkertül-
»hetlenné tette volna az erkölcsiség helyreállítását és újra fel-
»gyújtotta volna a magán- és közerkölcsben való hitet és ehhez
»való ragaszkodást.... Ez az eszme... hatotta át Machiavellit,
»ez volt bálványá, melynek egész életét áldozatul nyújtotta.«

KÓRÖSI SÁNDOR.

